

RADOSLAV VEČERKA, *Staroslověnština*, izd. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984, 7-231.

Udio čeških slavista u proučavanju staroslavenskoga jezika uvijek je bio znan. Njihovi brojni radovi bitno su razmicali naša znanja o prvom slavenskom književnom jeziku i nerijetko su bili prekretničkog značaja. Podsjetimo se samo da je gramatiku staroslavenskoga prvi sustavno izložio J. Dobrovský u svom djelu *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822). »Patrijarh slavistike«, kako su ga kasnije rado nazivali, prvi je također ukazao na južnoslavensko podrijetlo općeslavenskoga književnog jezika i njegovi su pogledi značajno utjecali na slavistička istraživanja svake vrste. Prvi koji je progovorio o sintaksi staroslavenskoga bio je opet Čeh, V. Vondrák. Učinio je to u svojoj *Altkirchenslavische Grammatik* koja je prvi put izdana 1900. a onda, znatno prerađena, 1912. Isti je autor i poznatog djela *Vergleichende slavische Grammatik* (1906-1908), drugo izdanje znatno prerađeno (1. tom - 1924, 2. tom 1928). Vondrák nije, kao što se to činilo prije njega, slavenski jezični materijal proučavao po pojedinim jezicima: zanimale su ga jezične čijenice i po njima je usustavio jezični materijal. I tako bismo mogli ići dalje. Nabrojimo nasumce samo još neka imena: F. Pastrnek, K. Horálek, J. Kurz, A. Dostál, J. Vajs, B. Havránek, V. Vavřínek, J. Vašica, Z. Hauptová, F.V. Mareš, J. i M. Bauer, Z. Kurzová-Ribarova, E. Bláhová itd. da podsjetimo da ih sve često susrećemo u slavističkim časopisima i da pripadaju istoj, češkoj slavistici. Samim tim bit će jasno kako su veliki rezultati čeških slavista u proučavanju najstarijega slavenskog književnog jezika, najstarije slavenske književnosti i povijesnih okvira u kojima su nastali i razvijali se.

Kad bi se pravile antologije znanstvenih radova iz ćirilometodske, književno-povijesne, tekstološke, paleografske, jezikoslovne i ne znam koje sve problematike vezane uz nastanak staroslavenskog jezika i književnosti, radovi čeških slavista našli bi mjesta u svakoj od njih. Jednu bi pak, čini se, ispunili u najvećoj mjeri: onu koja bi predstavila radove o sintaksi općeslavenskoga književnog jezika.

Istaknuto mjesto u toj slavistici zauzima već dugo vremena Radoslav Večerka; njegovi radovi o sintaksi genitiva i akuzativa, o sintaksi brojeva i aktivnih participa, o grčkim utjecajima na staroslavenski, o problemima periodizacije najstarijega slavenskoga književnog jezika i mnogi drugi bili su uvijek važan prinos proučavanoj problematici. Sada se evo nalazi pred nama njegov udžbenik *Staroslověnština*.

Udžbenik ima pet velikih poglavlja: 1. Povijest staroslavenštine, 2. Grafija, fonetika, fonologija, 3. Morfologija, 4. Sintaksa, 5. Leksikologija, i na kraju popis relevantne literature s bibliografskim jedinicama grupiranim prema problemima koje obrađuju.

Zanimljiv je i *Predgovor*. U njemu se iznose ciljevi učenja staroslavenskoga na visokim i višim školama i vrlo je simpatično što se na prvo mjesto stavlja učenje toga jezika zbog njega samoga i literature njime pisane. U mnogim sličnim obrazloženjima taj se razlog izostavlja i navode se samo oni drugi, također važni, ali ne važniji od spomenutoga. Staroslavenski nam je najveća pomoć u rekonstruiranju praslavenskoga, on nam izvanredno pomaže kada proučavamo početke pojedinih slavenskih jezika, posebice književnih, poredbena slavistika bez njega je teško zamisliva itd. Sve te razloge navodi i R. Večerka.

Prvo poglavlje *Povijest staroslavenštine* (9-32) govori o postanku najstarijega slavenskog književnog jezika, o etapama razvoja, lokalnim razlikama, o karakteristikama najstarijih slavenskih spomenika. U udžbenicima staroslavenskog koji su u upotrebi na jugoslavenskim sveučilištima najčešće se govori o tzv. kanonskom staroslavenskom i o njegovim redakcijama. Pritom se obično ističe da i tzv. kanonski tekstovi već pokazuju neke osobitosti pojedinih slavenskih idioma, ali u cjelini gledano, dobro zrcale onaj ćirilometodski jezik prvih slavenskih prijevoda koji nam se nisu sačuvali. R. Večerka nudi nešto razudjeniju sliku. On govori o prastaroslavenskom razdoblju, odnosno »solunskom staroslavenskom«, tj. o razdoblju iz kojega nemamo spomenika i ostaje nam da jezične elemente toga sustava rekonstruiramo. Drugi bi period bio velikomoravsko razdoblje reprezentant kojega bi bili *Kijevski listići*, a iz kojega bi onda proizašle češka, bugarsko-makedonska, hrvatska i panonska (slovenska) redakcija i poljski tip. Bugarsko-makedonski tip ima poseban status i on je prisutan kroz cijelu tradiciju, iz njega se razvijaju ruska i srpska redakcija, a i kasniji razvoj hrvatske redakcije ovisan je o njemu. Takva slika popunjena brojnim jezičnim podacima nesumnjivo je iznijansiranija, ali prikazuje li vjernije drevnu slavensku jezičnoknjiževnu stvarnost, to je drugo pitanje. Svoje viđenje te stvarnosti Večerka iznosi logično, mada se njegov stav na trenutke može činiti bohemocentričnim. Uporna su proučavanja iznijela na vidjelo mnoge jezične osobitosti najstarijih slavenskih tekstova, ali ipak nismo, iz razumljivih razloga, u situaciji da s velikom sigurnošću prihvatimo ili odbacimo ovakve periodizacije. Jezične osobine jedinog predstavnika velikomoravskog razdoblja, *Kijevskih listića*, možemo tumačiti kao Večerka, tj. kao da se radi o reprezentantu jedne faze staroslavenštine iz koje se onda razvijaju druge redakcije. Nisam, međutim, siguran da ih ne bismo mogli jednako argumentirano tumačiti kao stariju fazu jedne od (razvojno) ravnopravnih redakcija staroslavenskoga, češko-moravske.

Drugo poglavlje *Grafija, fonetika, fonologija* (33-70) govori o postanku i razvoju slavenskih pisama, o inventaru staroslavenskih grafema i njihovoj fonetskoj vrijednosti, o staroslavenskim fonemima, općoj karakteristici fonološkoga sustava, o osobinama i podrijetlu pojedinih glasova. Večerka zna da je vrlo tegobno sinkronijski opisati taj sustav. Temeljeći svoj opis na analizi glagoljskog pisma, na stanju

u glagoljskim spomenicima i na poređbenoj analizi on rekonstruira prastaroslavenski glasovni sustav, ali i bilježi razvojnu dinamiku respektirajući stvarno stanje u različitim spomenicima. Na kraju poglavlja piše o glasovnim alternacijama sažimajući vrlo uspješno sve ono što oni koji se uvode u slavistički studij trebaju znati o glasovnim promjenama da bi staroslavensku riječ uspješno prepoznavali u svim alternantima u kojima se ona realizira. Tako je znatno smanjena opasnost da student mada zna i što je prijevoj i što je metateza i što je monoftongizacija itd., kod analize teksta nikako ne uspijeva dovesti u vezu lekseme kao što su npr. *buditi* i *bd-děti*. Brojne i domišljeno napravljene tablice, što nije posebnost samo ovoga poglavlja, posve su u funkciji izloženog materijala i bit će značajna pomoć onima koji će se sa staroslavenskim upoznati preko ove knjige.

Treće poglavlje *Morfologija* (71-156) počinje pregledom imenica. Autor zadržava tradicionalnu diobu, onu koja, kako i sam kaže, napominje jedno starije stanje. Takva je dioba uobičajena u priručnicima, kao uostalom i povremena upozorenja na međudeklinacijske utjecaje i napomene o sudbini deklinacijskih tipova u pojedinim slavenskim jezicima. Manje su uobičajena, ali vrlo korisna, Večerkinina upozorenja na praslavenski, južnoslavenski ili pak balkanski karakter pojedinih elemenata. Važnima se čine i dvije naoko »sitnice«. Prva je objašnjenje kako je sve obilježena mekoća suglasnika pred nastavkom u *jo*-osnova. To objašnjenje ima u nastavi šire značenje jer smanjuje mogućnost miješanja grafijske i glasovne razine (čak i u nekim udžbenicima piše da u *o*-osnova imamo npr. *-a* u genitivu, a u *jo*-osnova *-ja*!). Druga se tiče sažetog, a ipak dostatnog objašnjenja kako je došlo do kategorije živo/neživo u glavnoj deklinaciji imenica muškoga roda (praktično su samo imenice koje označavaju živo mogle označavati i agens i patiens, pa je kod njih zbog istog gramatičkog morfema u nominativu i akuzativu moglo doći do teškoća u primanju poruke, npr. *ljubitъ otъcbъ bratrъ*). Dakako, u udžbenicima ne treba očekivati jako mnogo novoga. Važno je imati pred očima one koji se uvode u problematiku. Već prije spominjane tablice i grafički su odlično napravljene i osobito će pomoći u usvajanju deklinacijskih i konjugacijskih tipova.

Zanimljiva je također klasifikacija glagola i to stoga jer se prezentiranje te problematike znatno razlikuje od udžbenika do udžbenika. Večerka drži da je nužno uzeti u obzir i infinitivnu i prezentsku osnovu. S obzirom na infinitivnu dijeli glagole u šest razreda, a kriterij mu je sufiks između korijena i infinitivnoga *-ti*: 1. *-φ-(nes-φ-ti)*, 2. *-nq-(dvig-nq-ti)*, 3. *-ě-(trъp-ě-ti)*, 4. *-i-(pros-i-ti)*, 5. *-a-(bъr-a-ti)* i 6. *-ova-(kup-ova-ti)*. S obzirom na prezentsku osnovu glagoli su podijeljeni po kriteriju tematskog vokala na pet skupina: 1. netematski, 2. *-e/o*, (*nes-e-ši*), 3. *-ne/no-(dvig-ne-ši)*, 4. *-je/jo-(zna-je-ši)*, 5. *-i-(pros-i-ši)*. Večerka smatra da je za staroslavenski glagol praktičnija podjela po prezentskoj osnovi, a ona po infinitivnoj uzima se u obzir pri potrebi detaljnije diobe. Takva je

dioba dosljedno provedena pri objašnjavanju glagolskih oblika. Tim se objašnjenjima i inače nema što zamjeriti mada mislim da bi kod imperfekta bilo bolje da Večerka nije uzeo kao nastavke *-ahь, -aše...* nego da je *-ah-* tretirao kao morfološku konstantu, a *-ь, -e...* kao gram. morfeme. Time bi i veza između imperfekta i asig. aorista za početnike bila uočljivija.

Četvrto i peto poglavlje o sintaksi i leksikologiji bit će osobito zanimljiva za jugoslavenske paleoslaviste. Naime, u našim udžbenicima staroslavenskoga sintaksi se poklanjalo malo, a leksikologiji nimalo pažnje. Koliki je to nedostatak jasno će biti ako uzmemo u obzir da je riječ o književnom jeziku, a književni se jezik razlikuje od svoje osnovice najviše upravo na sintaktičkoj i leksičkoj razini. *Sintaksa* (157-202) je u Večerkinu udžbeniku komponirana tako da je prvo dana opća karakteristika staroslavenske sintakse, zatim se govori o prostoj rečenici i diobi s obzirom na različite kriterije (izražavanje stvarnosti, narav predikata, emocionalnu obojenost itd.). Nakon toga obrađen je red riječi, a onda složene strukture, najprije koordinirane, pa onda subordinirane. Posebna je vrijednost ovoga poglavlja u tome što autor kod gotovo svake strukture kazuje je li ona genetski praslavenska, egzistira li danas u svim slavenskim jezicima ili samo u južnoslavenskim, ili je pak tipična samo za prvi slavenski književni jezik. Odlično znanje i klasične sintakse (dakle one koja je rečenicu smatrala najvišom razinom) i nove sintakse koja smatra da rečenica dobiva svoj puni smisao u nadrečeničnom jedinstvu povezano s isto tako dobrim poznavanjem materijala (tj. staroslavenskih spomenika) rezultiralo je cjelovitim prikazom oslobođenim suvišnih potankosti.

Poglavlje *Leksikologija* (203-220) usustavlja staroslavensko rječničko blago. Nakon njegove opće karakteristike govori se o leksiku domaćeg postanja, zatim o utjecaju stranih jezika i na kraju o izmjenama koje su povezane s razvojem teksta. Nerijetko su prikazani i tvorbeni modeli pojedinih dijelova leksika. Deset tisuća (otprilike) staroslavenskih leksema najvećim dijelom pripadaju praslavenskom i u prvi slavenski književni jezik ušli su ili neizmjenjeni, ili su proširili, ili suzili svoja značenja. Taj dio leksika podijelio je Večerka s obzirom na značenja (priroda, raslinje, anatomija i sl.). Slijedi dio o utjecaju grčkoga, a taj se realizirao na razne načine:

- a) semantička adaptacija: npr. riječ *slovo* prvo znači *riječ*, kasnije, pod utjecajem grčkoga, i *pojam, načelo*.
- b) kompoziti uvjetovani grčkim utjecajem: *nomodidaskalos : zakonučitelj*
- c) pozajmljenice: *alavastrъ*
- d) hibridni kompoziti, tj. takvi kojima je dio grčki, a dio slavenski: *idoložьrcь*.

Utjecaj latinskoga promatra se i kao posrednički (grčki-latinski-slavenski, npr. *kenturionъ*) i kao element iz kulturnog dijalekta balkanskih Slavena (*paganus : paganъ*) i kao dobro knjiških idioma moravskih i panonskih Slavena (*prefacija :*

praefatio). Govori se ukratko i o nanosima iz gornjovisokonjemačkog, hebrejskog, turskotatarskog i arapskog.

Udžbenik mora biti prije svega usustavljivanje dostignutih spoznaja. Uz niz već spomenutih vrлина ove knjige jednu valja posebno naglasiti: autor disciplinirano vodi računa o tome da piše udžbenik i ne razbacuje se svojim zasigurno velikim znanjem. S druge strane, mada se nužno naslanja na udžbeničku tradiciju, to nije udžbenik pisan tako da se kompiliranjem dosadašnjih dobije još jedan. Kroz cijeli udžbenik prepoznatljiva je autorova osobnost, osjeća se snaga lingvиста kojemu ne nedostaje ni znanja ni iskustva. Nastao je tako udžbenik na razini izvrsne češke tradicije proučavanja i poučavanja staroslavenskog jezika.

Stjepan Damjanović

STJEPAN DAMJANOVIĆ, Tragom jezika hrvatskih glagoljaša. Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva br. 15, Zagreb 1984, 192 str.

1. Tema ove knjige je interferiranje hrvatskih dijalekata i općeslavenskog književnog jezika (OKJ) u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima 15. st. Knjiga je podijeljena na četiri dijela. Iz prvog dijela (*Polazišta*) koji se sastoji od šest poglavlja izdvajamo treće (*Jezik hrvatske knjige u 15. stoljeću*) i šesto poglavlje (*Interferiranje*).

Petnaesto je stoljeće u povijesti hrvatskoga jezika i književnosti posebno značajno. To je zlatno doba hrvatske latinističke književnosti i hrvatske redakcije OKJ. To je ujedno i doba kada započinje i čakavsko-kajkavska glagoljaška književnost. Dakle, uočljivo je supostojanje latinskoga i slavenskih idioma. Latinski opslužuje sve potrebe koje književni jezik u to doba mora opsluživati. On je i jezik liturgije i jezik književnosti i jezik prava. Zanimljivo je kako su taj posao podijelili slavenski idiomi. OKJ hrvatskoga tipa služio je isključivo kao jezik liturgije. Kao jezik književnosti, uz latinski, služio je i čakavsko-crkvenoslavenski amalgam, a dijelom i čakavski. Jezik pravnih spisa od najstarijih je vremena čisti čakavski. Raspodjela funkcija među različitim idiomima prikazana je u tablici na str. 21. Iz tablice se vidi da u svim sferama pisanje riječi potencijalno supostoje dva kandidata (jedan je uvijek latinski). Jezična je raznolikost uvećana i uporabom triju pisama: glagoljice, ćirilice i latinice.

U šestom poglavlju govori se o *miješanju jezika* (jezičnim kontaktima), o *miješanim jezicima*, *dvojezičnosti* i *interferenciji*. Interferencija se shvaća u najširem smislu, kao lingvističko preklapanje u kojem se dva sustava koriste simultano za